

חלק ב - מדינת ישראל - מדינה יהודית

- פרק 4:** לאום ומדינות לאום - היבטים שונים
- פרק 5:** זהויות של אזרחים וקבוצות במדינת ישראל
- פרק 6:** מאפיינים משפטיים ליהודיותה של מדינת ישראל
- פרק 7:** מוסדות והסדרים - מאפיינים מוסדיים ליהודיותה של מדינת ישראל
- פרק 8:** סמלי מדינת ישראל: הסמל, הדגל וההמנון - מאפיינים ממלכתיים ליהודיותה של מדינת ישראל (היבט המרחב הציבורי)
- פרק 9:** השפה העברית ולוח השנה העברי - מאפיינים מורשתיים ליהודיותה של מדינת ישראל (היבט המרחב הציבורי)
- פרק 10:** מדינת ישראל והעם היהודי בתכונות - ביטוי לאופייה של ישראל כמדינת לאום של העם היהודי
- פרק 11:** עמדות שונות לגבי אופייה הרצוי של מדינת ישראל
- פרק 12:** המיעוטים וזכויות המיעוטים בישראל
- פרק 13:** חיים משותפים בחברה הישראלית (שסעים ודרכים לצמצומם)

לאום ומדינות לאום - היבטים שונים

א. לאום וסוגי לאומיות

משחר ההיסטוריה מחולקת החברה האנושית לקבוצות ולעמים. חלק גדול מקבוצות אלה, שחלקן סימני היכר היסטוריים-תרבותיים (אתניים) משותפים, התגבשו לקבוצות בעלות תודעת זהות ושייכות משותפות, ולעתים חלקן גם שאיפות לאומיות דומות, שאותן רצו לנסות להגשים באמצעות הקמת מדינה. לדוגמה, **קבוצה אתנית** היא קבוצת אנשים (קולקטיב) בעלת סימני היכר היסטוריים-תרבותיים משותפים, כמו - עבר משותף, שפה משותפת, תרבות משותפת, ארץ מוצא, דת משותפת. קבוצה אתנית אינה שואפת בהכרח להגדרה עצמית (למדינה), ולדוגמה - הדרוזים והצ'רקסים בישראל. לעומת הקבוצה האתנית, "**לאום**" (או "**אומה**") הוא קולקטיב השואף להגדרה עצמית. **לאום** הוא קבוצת אוכלוסייה שיש לה, בדומה לקבוצה אתנית, עבר משותף, שפה משותפת, תרבות משותפת, ארץ מוצא (טריטוריה) ולעתים גם דת משותפת, אולם נוסף לכך, לאום עשוי להתגבש על בסיס עקרונות וערכים משותפים (שהם פרי בחירה), בלי קשר מחייב ליסודות היסטוריים ואתניים, ולדוגמה - האומה האמריקנית.

באשר לסימני ההיכר ההיסטוריים-תרבותיים של קבוצה אתנית ושל לאום, ניתן להבחין בין היבטים היסטוריים-תרבותיים שאינם פרי בחירה דוגמת מוצא משותף, לבין היבטים היסטוריים-תרבותיים נרכשים ההופכים אדם למשתייך לקולקטיב מסוים. היבטים שיוכיים לא-מעטים שאמנם חלים על בן קולקטיב מלידתו, כמו שפה, תרבות, דת וזיכרון היסטורי משותף - יכולים להירכש מתוך בחירה על ידי המצטרפים לקולקטיב שלא נולדו לתוכו, באמצעות תהליכי חיברות וחינוך. כך, למשל, רבים מהעולים לישראל שאינם יהודים על פי ההלכה רוכשים עם הזמן את השפה, את התרבות, ואף את הזיכרון המשותף של הקולקטיב היהודי בישראל, וחלקם גם מתגיירים.

על בסיס המאפיינים של "קבוצה אתנית" ו"לאום" (אומה), ניתן להגדיר שני דגמים או דפוסים של לאומיות:

- 1. לאומיות אתנית-היסטורית (או לאומיות אתנית-תרבותית):** זו גישה לאומית המתבססת יותר על סימני היכר היסטוריים-תרבותיים כגון מוצא, שפה, דת, ולהם ניתנות משמעויות ערכיות וזהותיות, והם הבסיס להתלכדותה של האומה ולשאיפה לעצמאות בזיקה לטריטוריה מסוימת.
- 2. לאומיות פוליטית (אזרחית):** זו גישה לאומית המתבססת יותר על עקרונות וערכים משותפים שהם פרי בחירה (ללא קשר מחייב ליסודות היסטוריים ואתניים), כמו חירויות וזכויות לסוגיהן, הכרה בשלטון ייצוגי ושאיפה להגדרה עצמית בזיקה לשטח מסוים. ליסודות ולעקרונות אלה ניתנות משמעויות ערכיות וזהותיות והם הבסיס להתלכדות קולקטיבית. זהו דגם של לאומיות, שבו כל אזרחי המדינה נחשבים לבני אותו לאום, והלאומיות זהה לאזרחות (כלומר גם כאשר אזרחי המדינה אינם רואים עצמם כבני עם אחד מבחינת זהותם הלאומית-אתנית, אלא כבני עמים שונים, הם יכולים להיחשב בני אומה אחת - אומה במובן אזרחי ופוליטי).

ב. מדינת לאום, מדינה דו-לאומית ומדינה רב לאומית

רוב המדינות מתבססות על חלוקה ללאומים שונים, וכל מדינה מנהלת מדיניות שונה ביחס לאיזון שהיא מקיימת בין הקבוצות הלאומיות השונות החיות בתוכה.

לאור קיומם של שני סוגי לאומיות - לאומיות אתנית-היסטורית ולאומיות פוליטית-אזרחית, כל מדינה שיש בה אחד מסוגי לאומיות אלה היא "**מדינת לאום**". המושג מדינת לאום הנו אפוא כללי ומתאים לשני סוגי הלאומיות, אולם מכיוון שרוב המדינות בעולם הן מדינות לאום אתניות, המושג הכללי "מדינת לאום" מתייחס לרוב ללאומיות אתנית ולמדינת לאום אתנית.

מדינת לאום אתנית היא מדינה שבה יש לאום אחד מרכזי והוא הרוב בה. המדינה מזוהה עם הלאום, גם אם יש קבוצות מיעוט לאומיות נוספות במדינה. המדינה גם מוגדרת כשייכת ללאום המרכזי המהווה את הרוב, ומבטאת את שאיפותיו ואת מאפייניו המיוחדים. לדוגמה: מדינת ישראל מזוהה עם בני הלאום היהודי, גם אם יש בה מיעוט לאומי ערבי, דרוזי וצ'רקסי.

אפשר להבחין בין מדינת לאום שבה יש לאום דומיננטי, ללא מיעוטים כמעט, לדוגמה: יפן, פורטוגל (למעשה, כמעט אין בימינו מדינות חד-לאומיות), לבין מדינת לאום שבה לצד הלאום הדומיננטי מתקיימות קבוצות של מיעוטים לאומיים, לדוגמה: בריטניה, ספרד, ישראל. במדינה של לאום-רוב עם קבוצות מיעוט של לאומים אחרים, מושפעת זהות המדינה מהזהויות של לאום הרוב. מדינה כזו מדגישה בזהותה את היסודות האתניים של לאום הרוב.

לעומת מדינת לאום אשר במרכזה עומד לאום אחד, **מדינה דו-לאומית** היא מדינה השייכת לשני לאומים שונים המתקיימים בתוכה. זו מדינה שיש בה שתי קבוצות מרכזיות בעלות מעמד שווה ומוסכם על שתיהן. ייתכן שהקבוצות הללו תהיינה שונות בגודלן אך לא במעמדם. לדוגמה: בלגיה.

דגם נוסף הוא **מדינה רב-לאומית** - מדינה שיש בה כמה קבוצות לאומיות, ולכולן מעמד שווה. המדינה מייצגת את כולן באופן שווה. לעתים נותנת המדינה עדיפות לכמה קבוצות על אחרות, והמדינה "שייכת" לאותן קבוצות שלהן ניתנת עדיפות. לדוגמה: שווייץ.

בעולם הדמוקרטי קיים גם דגם של מדינה העומדת על חפיפה מלאה בין האזרחות לבין הזהות הלאומית. זו מדינה שאינה מתבססת על יסודות אתניים ואינה מגדירה עצמה על פי שייכות אתנית והיא נקראת **מדינת לאום פוליטית (מדינת כלל אזרחיה)**. למדינה כזו שתי משמעויות שונות: **במשמעות אחת**, מדינת לאום פוליטית (מדינת כלל אזרחיה) מתייחסת לסוג הלאומיות - לאומיות פוליטית-אזרחית-מדינתית. הלאומיות בה מוגדרת על בסיס האזרחות, ויש בה לפיכך זהות מלאה בין לאומיות לאזרחות, וכל האזרחים נחשבים כבני אותו לאום - לאום המדינה. **במשמעות שנייה**, מדינת לאום פוליטית (מדינת כלל אזרחיה) מתייחסת לעובדה שמדובר במדינה דמוקרטית בלי קשר לסוג הלאומיות שבה. מדינה כזו הינה ניטרלית מבחינת זהותה האתנית; היא אינה מזדהה באופן רשמי עם קבוצה אתנית כלשהי, אלא עם כלל אזרחיה (ללא קשר למוצאם האתני או לשיוכם הדתי), שלהם היא שייכת באופן שווה.

מנקודת מבט השוואתית, מדינת לאום פוליטית עשויה להיות דמוקרטית, דוגמת צרפת וארצות הברית, אך היא עשויה להיות לא דמוקרטית, כמו למשל מדינות באפריקה - טנזניה, טוגו, גבון, קניה וקמרון, שניסו, לאחר שהשתחררו מהקולוניאליזם וכוננו את עצמאותן, ליצור לאומיות פוליטית-אזרחית-מדינתית שתאחד את מגוון הקבוצות האתניות, השבטיות והלשוניות שהתקיימו בהן, אך הן לא היו מדינות דמוקרטיות או לכל הפחות לא היתה בהן דמוקרטיה במובן המערבי של המושג.

מנקודת מבט השוואתית, ניתן גם להבחין בין מדינת לאום אתנית דמוקרטית שהיא שוויונית ברמת הפרט לכלל אזרחיה, לבין מדינת לאום אתנית שאינה דמוקרטית, שבה אין כלל זכויות לאזרחים מקבוצות אחרות לעומת הקבוצה המרכזית. לדוגמה, מדינת ישראל היא מדינת לאום דמוקרטית, המזוהה עם הרוב היהודי,

מצויים בה מיעוטים וכמדינה דמוקרטית היא גם מדינתם של כלל האזרחים המתגוררים בה, אך היא אינה מדינת לאום פוליטית (מדינת כלל אזרחיה) והיא אינה דו־לאומית או רב־לאומית. במילים אחרות: במשמעות הדמוקרטית ישראל היא מדינה של כלל אזרחיה, אך בהקשר הלאומי היא מדינת לאום אתנית.

שאלות ?

1. הסבירו מה הם "יסודות פוליטיים" ומה הם "יסודות אתניים" של מדינת לאום, ומה ההבדל ביניהם?
 2. הציגו שני הבדלים בין קבוצה אתנית לבין לאום.
 3. הסבירו מהי מדינת לאום אתנית והציגו שני הבדלים בין מדינת לאום אתנית לבין מדינת כל־אזרחיה (מדינת לאום פוליטית).
 4. הסבירו על איזה סוג לאומיות נשענת מדינת לאום פוליטית (מדינת כלל אזרחיה).
 5. הציגו והסבירו שלוש דוגמאות מהכרזת העצמאות הנותנות ביטוי לכך שישראל היא מדינת לאום אתנית.
 6. בכנס שדן ביעדיה החברתיים של מדינת ישראל אמר אחד הדוברים: "למדינת ישראל חובה לנהוג בכל אזרחיה באורח שוויוני וללא משוא פנים. באותם תחומים בהם סובלים אזרחים ישראלים שאינם יהודים מקיפוח והזנחה, יש לפעול באופן נחרץ ומיידי להגשים את עקרון השוויון האזרחי הלכה למעשה. ישראל תקיים את זכותו של המיעוט הערבי לשמור על זהותו הלשונית, התרבותית והלאומית. אופייה היהודי של מדינת ישראל לא ישמש עילה לאפליה בין אזרח לאזרח".
- ציינו והסבירו את סוג הלאומיות הבא לידי ביטוי בקטע.

ג. הצדקות למדינת לאום

במהלך התפתחותם של מאבקים לאומיים והקמת מדינות לאום, ובמקביל גם במסגרת ההגות הפוליטית והמשפט הבינלאומי, עלו שאלות בנוגע לצידוק שיש במדינת לאום והצדקת המדינה הזאת מנקודת המבט הדמוקרטית, בין שמדובר במדינת לאום אתנית או במדינת לאום פוליטית. להלן הצדקות לקיום מדינת לאום מנקודת המבט הדמוקרטית, הצדקות התקפות גם ביחס לישראל כמדינת לאום אתנית דמוקרטית.

הצדקות לקיום מדינת לאום

א. הצדקה הנובעת מן הזכות הטבעית (הזכות להגדרה עצמית): בהגות הפוליטית ובמשפט הבינלאומי מוכרת זכות ההגדרה העצמית שמשמעותה הזכות שיש לעם לקבוע לעצמו את זהותו ואת מעמדו הפוליטי, לרבות זכותו להקמת מדינה עצמאית משלו (מדינת לאום) וזכותו לקדם על פי דרכו את התפתחותו הפוליטית, הכלכלית, החברתית והתרבותית.

כפי שמציינים החוקרים אביעד בקשי וגדעון ספיר, "זכות האדם (זכות הטבעית) למדינת לאום מתממשת על ידי הכרה בזכותן של קבוצות לאומיות להגדרה עצמית במדינת לאום". לפי הסברם: הצדקה טבעית למדינת לאום, "נעוצה בזכויות אדם של יחידים, בהתאם למורשת הליברלית, אלא שמימושה של זכות זו נעשה באופן קבוצתי, על ידי קיומה של מדינת לאום בעבור כלל בני הקבוצה הלאומית... בדרך זו מתלכדת זכות אדם שמקורה ביחידים, ואשר מוצדקת על יסוד הנחות מוצא ליברליות, עם זכות של עמים להגדרה עצמית לאומית, אשר הוכרה במשפט הבינלאומי כבר בתום מלחמת העולם הראשונה אך לא זכתה אז בביסוס ליברלי" (א' בקשי, ג' ספיר, "בזכות הזכות למדינת לאום - על חסרונן של השיקול הלאומי בפסקי הדין בעניין חוק האזרחות והכניסה לישראל (הוראת שעה), התשס"ג-2003", עיוני משפט, ל"ו, 2013).

הצדקה הנובעת מן הזכות הטבעית עשויה לחול גם על מדינת לאום פוליטית וגם על מדינת לאום אתנית. כך, למשל, בהצהרת העצמאות של ארצות הברית (4.7.1776) שהוקמה כמדינת לאום פוליטית נאמר: "כאשר במהלך המאורעות האנושיים נעשה הדבר נחוץ שעם אחד יתיר את קשריו הפוליטיים שקשרוהו לעם אחר, ושיקבל מעמד נפרד ושווה בין מדינות-תבל, שהוא זכאי לו על פי חוקי הטבע ואלוהי הטבע...". הצדקה הנובעת מן הזכות הטבעית קיבלה ביטוי בהכרזה על הקמת מדינת ישראל, שהוקמה כמדינת לאום של העם היהודי, בקביעה: "זוהי זכותו הטבעית של העם היהודי להיות ככל עם ועם עומד ברשות עצמו במדינתו הריבונית".

ב. הצדקה הנובעת מן הזכות לתרבות: חיים במסגרת תרבות מסוימת הם תנאי הכרחי ליכולתם של בני אדם לשמור על ייחודם ולקיים חיים בעלי תוכן ומשמעות. מכאן הנחת היסוד המקובלת שתרבותו של אדם וגם תרבותו של עם מהווים מרכיב מכונן בזהותם העצמית, ולפיכך יש להכיר בזכות לתרבות כנגזרת של הזכות לזהות או הזכות לכבוד.

את הזכות לתרבות ניתן לממש בצורה נרחבת ומגוונת במסגרות קהילתיות רחבות ומכאן נובעת ההצדקה למדינת לאום, בין שמדובר במדינת לאום אתנית ובין שמדובר במדינת לאום פוליטית, כמסגרת המאפשרת את קיומם של מאפייני תרבות ייחודיים וערכים משותפים.

במדינת לאום, במיוחד במדינת לאום אתנית, עלולה להתעורר בעיה בנוגע לזכויות מיעוט כקבוצה, בין שמדובר בתחום הפוליטי ובין שמדובר בתחום התרבותי. במדינת לאום דמוקרטית לא אמור להיות הבדל במעמד האישי או האזרחי של הרוב או של המיעוט במדינה. בין כל אזרחי המדינה אמור להיות שוויון זכויות מלא ואמורה להיות התחשבות בצרכי הייחודיים של המיעוט והכרה במנהגיו ובמסורותיו.

ג. הצדקה הנובעת מן הזכות לביטחון פיסי (הגנה מרדיפות): במקרים שבהם בני קבוצה לאומית כלשהי נרדפים ונתונים במצוקות קיום, הם שואפים לחיות במקום שיספק להם הגנה, ושאיפה זו יש בה כדי להצדיק את זכותם למדינת לאום.

נסיבות הקמתה של מדינת ישראל כמדינת לאום אתנית של העם היהודי, עם שסבל שנים רבות מרדיפות, מעניקות להצדקה זו משנה תוקף. הצדקה זו מקבלת ביטוי אף בהכרזת העצמאות של ארצות הברית, המונה את המעשים השרירותיים של השלטון הבריטי, אותו שלטון שממנו ביקשה האומה האמריקאית להשתחרר ולהקים מדינת לאום פוליטית.

ד. הצדקה הנובעת מן הצורך בסולידריות: סולידריות משמעה שותפות גורל, ערבות הדדית, רגש של אחדות ושותפות אינטרסים. מבחינה פוליטית, חברתית ותרבותית – סולידריות בין כלל האזרחים במדינת הלאום היא אינטרס ציבורי משותף העשוי לתרום ללכידותה וליציבותה של החברה והמדינה. מדינת הלאום – גם מן הסוג האתני-היסטורי וגם מן הסוג הפוליטי-אזרחי – יכולה לשמש מסגרת לקידום ולחיזוק הסולידריות החברתית והתרבותית מצד אחד, ומן הצד האחר היא יכולה לשמש מסגרת לקידום זכויות האדם והאזרח ולחיזוק הסולידריות האזרחית.

שאלות

1. היכנסו לאתר – courses.aviv.org.il/module1/declare_1 ועיינו בנוסחי הכרזת עצמאות של אירלנד, הודו, ניו זילנד, ארה"ב ובהכרזת העצמאות של ישראל. ציינו והסבירו אילו סוגי הצדקות למדינת לאום באות בהן לידי ביטוי.
2. מדוע, לדעתכם, הצדקה לקיום מדינת לאום הנובעת מן הזכות הטבעית (הזכות להגדרה עצמית) רווחת ומודגשת יותר מאשר שאר ההצדקות, בהקמתן של מדינות לאום?
3. הדגימו והסבירו כיצד הצדקה לקיום מדינת לאום הנובעת מן הזכות לתרבות תבוא לידי ביטוי מנקודת מבט דמוקרטית במדינת לאום פוליטית ובמדינת לאום אתנית? ובאילו דרכים היא אמורה לבוא לידי ביטוי במדינת ישראל כמדינת לאום אתנית דמוקרטית?
4. הדגימו והסבירו כיצד הצדקה לקיום מדינת לאום הנובעת מן הצורך בסולידריות תבוא לידי ביטוי מנקודת מבט דמוקרטית במדינת לאום פוליטית ובמדינת לאום אתנית? ובאילו דרכים היא אמורה לבוא לידי ביטוי במדינת ישראל כמדינת לאום אתנית דמוקרטית?

ד. הצדקתה של מדינת ישראל כמדינת לאום של העם היהודי (מדינה יהודית)

מדינת ישראל היא מדינת לאום – מדינת העם היהודי. מדינת ישראל היא מדינת לאום יהודית, המזוהה עם הרוב היהודי. מצויים בה כמה מיעוטים: ערבים, דרוזים, צ'רקסים, וכמדינה דמוקרטית היא גם מדינתם של כלל האזרחים המתגוררים בה, אך היא אינה מדינת כלל אזרחיה. בתנאים של מדינת ישראל ברור כי אין נכונות לאמץ את המודל של "מדינת כלל אזרחיה", לא בקרב הציבור היהודי וגם לא בקרב המיעוטים, ביניהם המיעוט הערבי בעיקר – מאחר שהציבור הערבי רואה עצמו כמיעוט לאומי ועומד על זכותו לשמור על זהותו כמיעוט לאומי אתני-תרבותי.

כמדינת לאום יהודית, ישראל היא מדינתו של העם היהודי כולו ויש לה מחויבות גם כלפי יהודי התפוצות שאינם אזרחיה. הגדרה זו היא אחת **ההצדקות** המרכזיות להקמת מדינת ישראל. ברוח זאת, הכרזת העצמאות קבעה מפורשות שישראל תהיה מדינתו של העם היהודי ועל כן היא פתוחה לעליית יהודים מכל העולם.

קיומה של מדינת ישראל כמדינת לאום יהודית הוא תנאי חשוב ביותר לביטחונם של היהודים החיים בה ולהמשך קיומה ושגשוגה של התרבות היהודית על כל גווניה. כמדינה דמוקרטית ישראל צריכה להקפיד להגן על זכויותיהם של כל אזרחיה, אולם הכרה זו אין פירושה שיש לבטל את אופייה היהודי של המדינה, המבטא את העדפותיהם של היהודים במדינה, **המהווים את רוב אזרחיה של המדינה**, והרוצים שהמדינה תוסיף להיות מדינתו של העם היהודי.

נקודת המוצא לדיון על הצדקתה של מדינת ישראל כמדינה יהודית צריכה להתבסס על המספרים היחסיים של בני הקבוצות השונות החיים במדינה, על הצרכים והשאיפות הייחודיים של אוכלוסיית הרוב היהודית ושל העם היהודי, לעומת התחשבות בחסרונות שיש בהגדרת מדינת ישראל כמדינה יהודית ביחס לקבוצות הלא-יהודיות. על כך עומדת פרופ' רות גביזון בהתייחסותה להצדקה העקרונית ולדמותה הרצויה של המדינה היהודית (מדינת הלאום של העם היהודי):

בעיית ההתבוללות מציבה אתגר ממין שונה בפני המדינה היהודית. ישראל מעניקה ליהודים החיים בה אפשרות לקיים חיים יהודיים מלאים יותר מאשר בתפוצות, ולו רק משום שהיא המקום האחד והיחיד בעולם שבו אין הם בבחינת מיעוט. התרבות הציבורית של המדינה היא יהודית-עברית. שפת המדינה היא עברית. החגים הלאומיים והשיח הציבורי קשורים קשר בל יינתק להיסטוריה ולגורל היהודים. ליהודים יש שליטה על אדמות המדינה, על ההגירה אליה ועל ההגנה על האוכלוסייה האזרחית שלה.

לחיים היהודיים במסגרת מדינת ישראל יש יתרונות ברורים לגבי שומרי מצוות, ובכלל זה גם לגבי אותו החלק של האוכלוסייה החרדית המתמיד בהתנגדותו לציונות. כל מי שהתנסה בחיים יהודיים דתיים בחוץ לארץ יודע עד כמה פשוט וטבעי יותר לשמור על אורח חיים כזה בישראל. ליהודי הדתי החי בישראל נתונה גם הזכות לקיים את המצווה הדתית של ישיבה בארץ. שלטון מדיני יהודי בארץ ישראל אמנם אינו תנאי הכרחי לקיומה של מצווה זו, אבל אבדנה של המדינה היהודית יקשה מאוד על יהודים להישאר בישראל. יחד עם זאת, לקיומה של המדינה היהודית יש חשיבות רבה יותר דווקא לגבי היהודים החילוניים, היות שזיקתם למרכיב היהודי של זהותם חלשה ונזילה הרבה יותר מזו של שומרי מצוות, וחסרים להם מנגנוני ההגנה התרבותיים שיש לשומרי המצוות. בעיני יהודי שאינו שומר מצוות, ישראל ממלאת תפקיד חיוני - אם כי סמוי מן העין - במענה הייחודי שהיא נותנת לבעיית הזהות היהודית החילונית בעולם המודרני.

המסגרת שמספקת ישראל ליהודים חילוניים בולמת אפוא תהליך של התבוללות, שהיה אולי בלתי נמנע לו חיו בסביבה לא-יהודית. בד בבד, היא משמשת כמצע שעליו יכולה לנבט תרבות בעלת חיוניות רבה של חיים יהודיים לא-אורתודוקסיים. כוונתי, בראש ובראשונה, להגות וליצירה בשפה העברית, לספרות, לשירה, לאמנות ולמחשבה המקורית, שיש להן זיקה למסורת, לזהות היהודית ולקשר ההיסטורי של עם ישראל לארץ ישראל. לכל אלה חשיבות רבה לגבי העולם היהודי בכללותו, ולא רק ליהודים בישראל.

מבחינת היהודים, בארץ ובעולם, אבדן המדינה היהודית משמעו אפוא ביטול כל היתרונות הרבים האלה שהיא מספקת להם - ומכיוון שאין מדינה עברית-יהודית אחרת, אין ליתרונות אלו תחליף. בהיעדר מדינה יהודית ישובו היהודים להתקיים כמיעוט בין אוכלוסיות שתרבותן, דתן ושפתן שונות משלהם (מבחינה זו אין זה משנה אם התרבויות האחרות האלה הן מוסלמיות או נוצריות, מערביות או מזרחיות). משמעות אבדנה של המדינה היהודית עלולה להיות חזרה לקיום שיש עימו חשש מתמיד מהתעוררות מחודשת של אנטישמיות, רדיפות, גירוש או אף רצח עם; חזרה לקיום מסוגר העומד על המשמר מחשש להתבוללות ולהיטמעות בתרבות זרה ובסביבה נכרית; חזרה לקיום של מגבלות והגבלות. בלי לחטוא בדרמטיות יתרה, אפשר לומר כי הדרישה מן העם היהודי לוותר על מדינתו פירושה תביעה להתאבדות לאומית. במובן מסוים, תמונת הראי של היתרונות שמעניקה המדינה היהודית ליהודים היא המחיר שהיא

דורשת מאזרחיה הערבים. במקום שבו קיימת מדינה יהודית, ניטלת מן הערבים האפשרות לשלוט במרחב הציבורי-תרבותי שלהם. שפת המדינה וסמליה זרים להם. הם מהווים מיעוט במדינה שיש לה זיקה חזקה לשאיפות ולמטרות של עם אחר. אין להם שליטה על ההגירה אליה ולכן אין להם שליטה על חלקם היחסי באוכלוסייתה. הביטחון האישי והתרבותי שלהם תלוי ברצון הטוב וביעילות של שלטון שמבחינתם הוא שלטון זר – וכל אלה נכפים עליהם אף שהם ממשיכים לשבת על אדמתם. המדינה מנהלת מפעל שבו אין הם שותפים מלאים... לתחושת האפליה של ערביי ישראל יש בהחלט על מה להסתמך. הערבים שנשארו בישראל הופלו ועדיין מופלים בה לרעה. ואולם, הפער בין מעמדם של הערבים ובין מעמדם של היהודים בישראל אינו גדול יותר או חמור יותר מן ההבדלים במעמדן של אוכלוסיות רוב ומיעוט במקומות אחרים. יתרה מזו, על אף שקנה המידה להשוואה בכל הנוגע למעמד הערבים בישראל הוא מעמדם של היהודים, יש לזכור שמצבם, מהרבה בחינות, טוב מזה של אחיהם בארצות ערביות אחרות. הדבר נכון לגבי רמת החינוך והבריאות, וגם לגבי מידת החופש הפוליטי. גם רמת הביטחון האישי של ערבים בישראל גבוהה יחסית. מקרים שבהם נפגעו ערבים אזרחי ישראל על ידי הרשויות הם מועטים למדי. למרות האפליה העמוקה, ולמרות המדיניות הבוטה של העדפת אינטרסים יהודיים על פני אינטרסים ערביים, נראה כי רוב הערבים החיים בישראל מתנגדים לכך שיועברו, עם בתיאם ואדמתם, למדינה הפלסטינית, כאשר תקום לצד ישראל. משמעותה של בחירה זו היא, לפחות חלקית, העדפת היתרונות של אזרחות ישראלית, עם כל הבעיות הנלוות אליה, על האפשרות של חיים במדינה פלסטינית. כך או כך, גם אם נכיר במחיר שתובע האופי היהודי של המדינה מאזרחיה הערבים. אינני סבורה כי נטל זה, כל עוד אינו מגיע לכדי פגיעה של ממש בזכויותיהם, הופך את המדינה היהודית לבלתי מוצדקת. זאת מפני שלמדינה היהודית תכליות חשובות שהיהודים זכאים לחתור אליהן, תכליות שאליהן לא יוכלו להגיע בלעדיה. ניתן להצדיק את הפגיעה ברווחתם של הערבים מפני שביטולה יביא לאלתר פגיעה אנושה בזכויות חשובות של יהודים...

...מכאן עולה שכל עוד השמירה על אופייה היהודי של המדינה אינה גורמת לפגיעה בזכויות האדם של ערביי ישראל, וכל עוד רק באמצעותה ניתן להבטיח זכויות מסוימות – פרטיות או קיבוציות – של היהודים, יש הצדקה להמשיך קיומה של המדינה היהודית.

(רות גבizon, "המדינה היהודית: הצדקה עקרונית ודמותה הרצויה",

תכלת, 13, 2002, עמ' 56–59)

1. "למדינה היהודית תכליות חשובות שהיהודים זכאים לחתור אליהן, תכליות שאליהן לא יוכלו להגיע בלעדיה".

אילו תכליות מציגה פרופ' גבizon, המצדיקות את קיומה של מדינת ישראל כמדינה יהודית? מדוע להערכתה לא ניתן לממש תכליות אלה ללא קיומה של מדינת ישראל כמדינה יהודית?

2. כיצד מנמקת פרופ' רות גבizon את עמדתה שה"מחיר שתובע האופי היהודי של המדינה מאזרחיה הערביים... אינו מגיע לכדי פגיעה של ממש בזכויותיהם"? האם אתם מסכימים עם עמדתה? נמקו.

פרק 5

זהויות של אזרחים וקבוצות במדינת ישראל

הזהות היא מכלול מרכיבים, תפיסות ועמדות, שבאמצעותם האדם או הקבוצה מגדירים את עצמם ועל פיהם מזהים אותם האחרים. הזהות שיש לאדם או לקבוצה מקנה משמעות לשיוך או לשייכות, אם מבחינה חברתית, דתית, תרבותית או לאומית.

הזהות מוגדרת לעתים על ידי סוציולוגים שונים כמורכבת משלושה מעגלים, שבהם הזהות האישית נמצאת במרכז וסביבה נמצאות הזהויות החברתיות:

מעגל פנימי שבו זהויות מוקדמות ומשמעותיות ביותר, אשר אינן נוטות להשתנות (כמו למשל זהות מינית, זהות משפחתית וזהות עדתית), מעגל ביניים ובו זהויות הקשורות לתפקידים חברתיים ולהשתייכויות קבוצתיות (כמו למשל, זהות לאומית, זהות דתית, זהות אזרחית, או זהות מקצועית), ומעגל חיצוני ובו הזהויות המוצגות על ידי הפרט או הקבוצה כלפי חוץ והן באות לענות על הצורך להידמות לאחרים מצד אחד ולהיות מובחן מהם מצד אחר.

כל פרט שייך בעת ובעונה אחת למעגלי זהות אחדים, ובכל חברה יש לפיכך שילובי זהויות שונים המאורגנים כמערכת היררכית, שבה נודע לכל זהות מקומה על פי מרכזיותה או בולטותה, ואלה אינם מערערים בהכרח את הלכידות החברתית. הזהויות הן לעתים דינמיות, משתנות ומושפעות מן התמורות המתחוללות בחברה ובמדינה.

שאלה

- איזו עמדה מבטאת לדעתכם הקריקטורה ביחס לזהויות של אזרחים וקבוצות במדינת ישראל?

שאלה

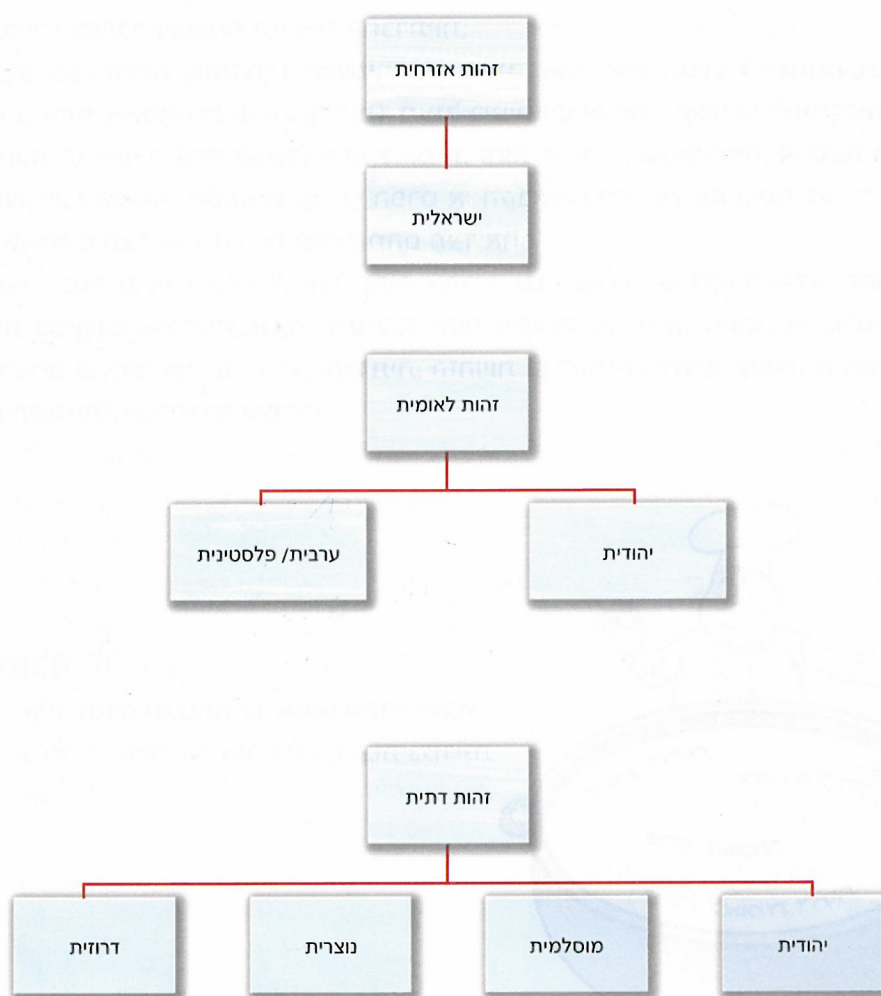

- כל פרט או קבוצה מדגישים מאפיינים אחרים בזהותם, קובעים את המרכיבים בזהותם הנראים חשובים במיוחד, או משמיטים ממנה מרכיבים מסוימים. חוו דעתכם: אילו גורמים עשויים להשפיע על עיצובה של זהות?

א. קטגוריות מרכזיות של זהויות קולקטיביות במדינת ישראל

ישראל עתירה בזהויות קבוצתיות. שלוש קטגוריות מרכזיות של זהות קולקטיבית מאפיינות את כלל אזרחי ישראל: זהות אזרחית, זהות לאומית וזהות דתית.

הזהות האזרחית מבטאת את הקשר או את השייכות של אדם וקבוצה למדינה שבה הם חיים; הזהות הלאומית מבטאת את הקשר או השייכות של אדם וקבוצה ללאום ולמוצא אתני; הזהות הדתית מבטאת את הקשר או השייכות של אדם וקבוצה לדת.

אזרחי ישראל בוחרים להבליט זהות זו או אחרת בהתאם להשקפת עולמם וראייתם את עצמם במסגרת המדינה, באופן המשקף גם את עמדתם לגבי אופייה הרצוי של מדינת ישראל.

ב. כיצד מגדירים אזרחי ישראל היהודים את עצמם?

בקרב רוב אזרחי ישראל היהודים המרכיב האזרחי בזהות הוא ישראלי, והוא מתבטא בהדגשת הקשר והשייכות למדינה; רוב אזרחי ישראל הם יהודים והמרכיב הלאומי בזהותם הוא יהודי, מה שבא לידי ביטוי בהדגשת הקשר והשייכות לעם היהודי, לתרבות ולמורשת היהודית; רוב אזרחי ישראל הם יהודים והמרכיב הדתי בזהותם הוא היהדות, מה שבא לידי ביטוי בזיקה ובשייכות לדת היהודית, אך לאו דווקא בקיום מצוות הדת.

שייכות וזיקה של היהודים לדת היהודית מתקיימת גם לגבי מי שאינו דתי והוא מגדיר עצמו חילוני, עקב היחסים המורכבים והמיוחדים במינם בין לאומיות ובין דת ביהדות. אין עוד עם המחזיק בדת המיוחדת רק לו. בתוך העם הערבי, למשל, יש נוצרים ומוסלמים. צרפתים היו פעם בעיקר נוצרים קתולים, היום יש צרפתים רבים שהם מוסלמים. כמו כן, אין עוד דת שהיא בעלת לאום המיוחד רק לה. ביהדות, לפחות מבחינה היסטורית, לא קיימת הבחנה בין ההצטרפות לעם או לדת. ביהדות, להבדיל מעמים אחרים, גם לא היתה התפתחות מאוחרת ששינתה את המציאות הייחודית הזאת. מעולם לא נוצרו בעם ישראל דפוסים חברתיים שאפשרו לאדם להיות בו בזמן, גם בן לעם היהודי וגם בן לדת אחרת, או להיות יהודי שומר מצוות, אך לא בן לעם היהודי.

צירופי זהויות באוכלוסייה היהודית בישראל:

זהות אזרחית: מתאפיינת בהדגשת המרכיב האזרחי בזהות, ובכך מתבלטות הזיקה והשייכות למדינת ישראל ("ישראלי", "ישראליות").

זהות אזרחית-לאומית: מתאפיינת בהדגשת המרכיב האזרחי והמרכיב הלאומי בזהות, ובכך מתבלטות הזיקה והשייכות למדינת ישראל, לעם היהודי ולמורשת ההיסטורית התרבותית של העם היהודי ("ישראלי", "ישראליות", "יהודי", "יהודיות").

זהות אזרחית-דתית-לאומית: מתאפיינת בהדגשת המרכיב האזרחי, הלאומי והדתי בזהות, ובכך מתבלטת הזיקה למדינת ישראל, לדת היהודית, לעם היהודי ולמורשתו.

זהות דתית חרדית: מתאפיינת בהדגשת המרכיב הדתי ההלכתי, תוך צמצום הזיקה והשייכות אל המרכיב הציוני והמרכיב האזרחי בזהות ("יהודי", "חרדי").

- איזו זהות מדגיש אדם המציג עצמו "אני יהודי"? חשבו על אפשרויות שונות.

ג. כיצד מגדירים אזרחי ישראל הערבים את עצמם?

בזהותם של הערבים אזרחי ישראל קיימים שלושה מרכיבים מרכזיים המבטאים את תחושת השתייכותם כבני מיעוט ערבי במדינת ישראל: הרכיב האזרחי אשר נובע מעצם המעמד של הערבים כאזרחי מדינת ישראל, הרכיב הלאומי הנובע משיוכם של הערבים בישראל לעולם הערבי ולעם הפלסטיני, והרכיב הדתי הקשור לשיוכם של מרבית הערבים בישראל לדת המוסלמית, ומיעוטם לדת הנוצרית.

הזהויות השונות בקרב הערבים בישראל:

זהות אזרחית: מתאפיינת בהדגשת המרכיב הישראלי ומתבטאת בזיקה ובתחושת ההשתייכות של הערבים בישראל למדינת ישראל.

זהות לאומית: מתאפיינת בהדגשת המרכיב הערבי והפלסטיני בתודעתם ובתחושת השתייכותם. המרכיב הערבי קשור לתחושת ההשתייכות של ערביי ישראל לאומה הערבית על בסיס קשרי היסטוריה, דת, תרבות ושפה. המרכיב הפלסטיני קשור לתחושת ההשתייכות של ערביי ישראל לעם הפלסטיני, על בסיס הזהות עם גורל היסטורי משותף, זיקה לטריטוריה (פלסטין) ומנהגים משותפים. הזהות הפלסטינית נחלשה בעשרים השנים הראשונות לאחר קום מדינת ישראל, והתחזקה אחרי מלחמת ששת הימים ב-1967 בעקבות חידוש הקשרים בין ערביי ישראל לערבים בשטחי יהודה, שומרון ועזה. הזהות הלאומית הפלסטינית מתבטאת בגילוי סולידריות עם השאיפות הלאומיות של הפלסטינים בשטחים ובתמיכה בהקמת מדינה פלסטינית עצמאית.

זהות דתית: מתאפיינת בהדגשת המרכיב הדתי של בני המיעוט הערבי ובתחושת ההשתייכות לדת המוסלמית או הנוצרית (הרוב המכריע - למעלה מ-80% מערביי ישראל שייכים לדת המוסלמית). רבים מן המוסלמים בישראל מושפעים באופן אשר משפיע לא רק על אורח חייהם הדתי, אלא גם על תפיסתם את המדינה ועל עמדותיהם כלפי הרוב היהודי.

גישות שונות במחקר ביחס לזהותם של אזרחי ישראל הערבים

ערביי ישראל מצויים בהתמודדות מתמדת עם זהויות שונות, ומתעוררת השאלה מה משקלן של הזהויות השונות זו לעומת זו, ומהם קשרי הגומלין ביניהן. בקרב החוקרים ישנן גישות שונות.

החוקרים מתלבטים בשאלות: האם התחזקותה של הזהות הלאומית הפלסטינית והזהות הדתית-אסלאמית מביאה להיחלשותה של הזהות האזרחית-הישראלית? האם קיים קונפליקט בין הזהויות, או שמא הישראליות והפלסטיניות משלימות זו את זו ואינן מנוגדות? לפי גישה אחת - מודל הקונפליקט, הזהות האזרחית-ישראלית והזהות הלאומית פלסטינית והזהות האסלאמית מצויות במתח שלעיתים קרובות גובר בעקבות אירועים פוליטיים וחברתיים המתרחשים בישראל ובמזרח התיכון. ערביי ישראל ערים לקונפליקט בזהותם ולכן פועלים לשמור על איזון בין הזהויות הסותרות זו את זו, אך לעיתים מתקשים לעשות זאת.

לפי גישה אחרת - מודל ההסתגלות, אין קשר גומלין הכרחי בין הזהויות השונות, והתחזקות של אחת מהן אינה מביאה להיחלשות האחרת. גישה זו גם טוענת שזהותם של ערביי ישראל היא זהות משולבת - המשלבת את שני המרכיבים, הישראלי והפלסטיני, וערביי ישראל הם ישראלים ופלסטינים בעת ובעונה אחת.

לפי גישה שלישית - מודל הזהות המודגשת, הזהות הערבית-פלסטינית היא המרכיב העיקרי והמהותי בזהותם הקולקטיבית של ערביי ישראל. מבחינתם, המדינה אינה מציעה להם זהות ישראלית שאיתה הם יכולים להזהות מבחינה רגשית, ערכית או אידיאולוגית, ולכן היא קיימת עבורם רק במישור הפורמלי. לעומת זאת, הזהות הפלסטינית היא הזהות המודגשת שאליה קיים קשר רגשי, ערכי ואידיאולוגי והיא תופסת את המקום המרכזי ביותר בחייהם התרבותיים, החברתיים והפוליטיים.

(על פי: ד"ר מוסא חוג'יראת, "המודלים שלפיהם נחקרה זהותם של בני המיעוט הערבי במדינת ישראל", אתר www.articles.co.il)

שאלות ?

1. זהותם של ערביי ישראל קשורה לתחושה חזקה של "ההיטלטלות בסבך נאמנויות".
הסבירו: מה מקורה של תחושה זו? בתשובתכם עשו שימוש במושגים המתאימים שנלמדו בפרק.
2. ערביי ישראל מזדהים עם השאיפות הלאומיות של הפלסטינים בשטחים ותומכים בהקמת מדינה פלסטינית. אולם, לפי סקרים שערכו חוקרים שונים, רובם המכריע לא ירצו לעבור ולהתגורר במדינה זו לכשתקום.
ציינו והסבירו אילו מסקנות אפשר להסיק מנתונים אלה ביחס לזהותם של ערביי ישראל?

ד. כיצד מגדירים אזרחי ישראל הדרוזים את זהותם?

הדרוזים בישראל הינם קבוצת מיעוט אתנית המתמודדת עם זהויות שונות, אולם בשונה מן הערבים אזרחי המדינה היחס אצלם בין הזהות הישראלית לזהות הלאומית אינו נתון בקונפליקט או במתח קשה.

הזהות הדרוזית מורכבת מהשילוב בין ההיבט האזרחי-ישראלי להיבט הדתי-דרוזי, לעתים תוך התייחסות לחיים המשותפים עם ערביי ישראל. אולם, המגמה של פלסטיניזציה ואסלאמיזציה בקרב ערביי ישראל מחדדת את ההבחנה בין הערבים המוסלמים לדרוזים (אף שחלק מן הדרוזים חשים עצמם ערבים). זאת ועוד: בישראל, שבה הצבא מהווה מרכיב משמעותי בזהות הקולקטיבית הישראלית, השירות הצבאי שחל על הדרוזים כאזרחי המדינה - מאפשר להם השתלבות כישראלים מסורים.

הזהויות השונות בקרב הדרוזים בישראל:

זהות אזרחית: מתאפיינת בהדגשת המרכיב האזרחי בזהותם, ובכך מתבטאת בזיקה ובשייכות למדינת ישראל.

זהות דתית: מתאפיינת בהדגשת המרכיב הדתי בזהותם של הדרוזים, ובשייכות לדת הדרוזית.

זהות לאומית: הדרוזים במדינת ישראל מהווים קבוצת מיעוט אתנית. רובם אינם מזוהים עם ההגדרה של לאום, ורואים עצמם קבוצה נפרדת מהערבים. יש ביניהם מי שמגדיר עצמו ערבי וזהותו לפיכך היא ערבית, ויש ביניהם מי שמגדיר עצמו פלסטיני וזהותו לפיכך היא פלסטינית.

1. עיינו בקטעים שלהלן שבהם מדברים בני נוער דרוזים על זהותם וענו על השאלות הנלוות:

- א. "אני רוצה להתגייס לצבא ולהגן על המולדת שלי. יצא לי הרבה פעמים לדבר על זה עם חברים, בעיקר בכפר, בגלל שיש גם צעירים מוסלמים שאומרים לי: מה, אתה הולך לשרת בצבא, ואני אומר: כן, אני הולך לצבא. אני לא רק אשרת, אני אלך לשטחים אם צריך, אני מוכן להיהרג בשביל המדינה הזו. אני מרגיש שייכות וגם גאווה, כי סבא שלי היה חייל, אבא שלי היה בצבא, והם תמיד הגנו עלינו. אני מרגיש שאני חייב להגן בחזרה על המדינה".
- ב. "אנחנו לא ערבים. אנחנו מדברים ערבית, ולומדים עם שאר הערבים בבית ספר, אבל אנחנו דרוזים והם ערבים. אין לנו שייכות לערבים, רק בשפה... גם הערבים אומרים שאנחנו לא שייכים להם. אנחנו שייכים קודם כל לעדה שלנו, הדרוזית, ואחר כך למדינה שלנו, שאנחנו חיים בה".
- ג. "זה לא כמו הערבים המוסלמים שאומרים שהם שייכים לארצות ערביות, אני נולדתי בארץ ישראל ואני שייך לכאן. אני משרת את המדינה, ויש לי חובות וזכויות, כמו לכולם".

(אסתר סיקורל-ענבל, טל ליטבק-הירש,

"מתבגרים דרוזים בין זהות לנאמנות", פנים, 46, 2009)

ציינו אילו מרכיבי זהות באים לידי ביטוי בקטעים, והסבירו כיצד משתלבת בקטעים תפיסתם של בני הנוער הדרוזים את עצמם כחלק בלתי נפרד של מדינת ישראל - בתפיסה הייחודית שלהם כדרוזים?

2. הערבים והדרוזים בישראל מתאפיינים בדו-לשוניות ובדו-תרבותיות. הסבירו מאפיינים אלה והבהירו איזה סוג זהות הם מחזקים.

פרק 6

מאפיינים משפטיים ליהודיותה של מדינת ישראל

חוקים מבטאים את אופייה של מדינת ישראל כמדינה יהודית. החוקים ממלאים שתי מטרות מרכזיות: מטרה מעשית - קביעת סדרים שעל פיהם תתנהל החברה והמדינה, ומטרה ערכית - מתן ביטוי לעקרונות ולערכים שאמורים לשמש יסוד לחיי המדינה ומבטאים תפיסות שונות ביחס לאופייה הרצוי של המדינה. מדינת ישראל הוקמה כמדינה יהודית, ומאז הקמתה חוקקה הכנסת חוקים שונים המבטאים את אופייה של מדינת ישראל כמדינה יהודית. חוקים אלה קובעים סדרים ונורמות מעשיות, אך גם מבטאים תפיסות ערכיות שונות לגבי צביונה הלאומי, התרבותי והדתי של מדינת ישראל.

חוקים המבטאים את אופייה של מדינת ישראל כמדינה יהודית

חוקים שתכליתם לתת ביטוי לנורמות דתיות מסוימות במדינת ישראל:	חוקים שתכליתם לתת ביטוי לתרבות ולמורשת היהודית במדינת ישראל:	חוקים שתכליתם לתת ביטוי לאופייה הלאומי של מדינת ישראל, לערכיה הציוניים ולמעמדה כמדינת העם היהודי:
- פקודת מאכל כשר לחיילים, תשי"ט-1948 - חוק שעות עבודה ומנוחה, תשי"א-1951 - חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), תשי"ג-1953 - חוק איסור גידול חזיר, תשכ"ב-1962 - חוק חג המצות (איסור חמץ), תשמ"ו-1986 - חוק הרבנות הראשית לישראל, תש"ם-1980	- חוק חינוך ממלכתי, תשי"ג-1953 - חוק זיכרון השואה והגבורה - יד ושם, תשי"ג-1953 - חוק יום הזיכרון לשואה ולגבורה, תשי"ט-1959 - חוק רשות השידור, תשכ"ה-1965 - חוק יד יצחק בן צבי, תשכ"ט-1969 - חוק יסודות המשפט, תש"ם-1980 - חוק בנימין זאב הרצל (ציון זכרו ופועלו), תשס"ד-2004 - חוק זאב ז'בוטינסקי לציון זכרו ופועלו, תשס"ה-2005	- חוק השבות, תשי"ו-1950 - חוק מעמד ההסתדרות הציונית העולמית - הסוכנות היהודית לארץ ישראל, תשי"ג-1953 - חוק קרן קיימת לישראל, תשי"ד-1953 - חוק יסוד: מקרקעי ישראל (1960)

א. חוקים שתכליתם לתת ביטוי לערכיה הציוניים של מדינת ישראל ולאופייה הלאומי כמדינת העם היהודי

מדינת ישראל הוקמה בידי התנועה הציונית, כמדינת לאום של העם היהודי. לאור זאת נחקקו במדינת ישראל חוקים שמטרתם לחזק את אופייה הלאומי ולתת ביטוי לערכים ציוניים.

דוגמאות:

חוק השבות, תש"ו-1950

החוק קובע את זכותו של כל יהודי לעלות לארץ. מתוקף זכות זו מוענקת לכל יהודי אזרחות ישראלית על פי חוק האזרחות (אחד התנאים לקבלת אזרחות בחוק האזרחות הוא מכוח חוק השבות. חוק השבות עצמו לא מעניק אזרחות). זכויות אלו מוקנות גם לבן זוג של יהודי, לילדו ולנכדו ולבני זוגם. החוק מגדיר כיהודי - "מי שנולד לאם יהודייה או שנתגייר והוא אינו בן דת אחרת". החוק נותן ביטוי ליעד הלאומי של קיבוץ גלויות ולתפיסת היסוד של מדינת ישראל כמדינת לאום השייכת לכל יהודי העולם. (על חוק השבות ראו בהרחבה בחלק ד, פרק 30)

חוק מעמד ההסתדרות הציונית העולמית - הסוכנות היהודית לארץ ישראל, תשי"ג-1953

החוק קובע את הייעוד של קיבוץ גלויות כמשימה משותפת של מדינת ישראל ושל התנועה הציונית, קובע את מעמדה של התנועה הציונית ואת יחסיה עם מדינת ישראל בתחומי פעולה שונים: "ההסתדרות הציונית העולמית, שהיא גם הסוכנות היהודית לארץ ישראל, שוקדת כמקודם על העלייה ומנצחת על מפעלי קליטה והתיישבות במדינה; מדינת ישראל מכירה בהסתדרות הציונית העולמית כסוכנות המוסמכת, שתוסיף לפעול במדינת ישראל לפיתוח הארץ ויישובה, לקליטת עולים מהתפוצות ולתיאום פעולותיהם בישראל של מוסדות ואיגודים מקצועיים הפועלים בתחומים אלה".

חוק קרן קיימת לישראל, תשי"ד-1953

החוק מקנה לקרן הקיימת לישראל אחריות בתחום ההתיישבות היהודית במדינת ישראל, וקובע שמטרת הקרן הקיימת לישראל היא לרכוש קרקעות וליישבן ביהודים.

חוק יסוד: מקרקעי ישראל (1960)

החוק קובע שאדמות הלאום - "מקרקעי ישראל, והם המקרקעין בישראל של המדינה, של רשות הפיתוח או של הקרן הקיימת לישראל, הבעלות בהם לא תועבר, אם במכר ואם בדרך אחרת". הקרקעות האלה ניתנות לחכירה בלבד. מקרקעי ישראל הם אדמות הלאום הכוללים כ-90% מקרקעות המדינה. קרקעות אלה כוללים את אדמות קק"ל המהוות 17% מהן. אדמות קק"ל מוחכרות רק ליהודים.

ב. חוקים שתכליתם לתת ביטוי לתרבות ולמורשת היהודית במדינת ישראל

חוקים אלה הם חוקים מסוג אחר, ותכליתם להביא ליד ביטוי את אופייה היהודי של מדינת ישראל כפי שהוא מתגלם בתרבותה, בהיסטוריה שלה ובמורשת היהודית שלה. חוקים אלה מוחלים בתחומי החינוך, הזיכרון הלאומי, התרבות הלאומית והמשפט.

דוגמאות:

חוק חינוך ממלכתי, תשי"ג-1953

החוק קובע את יעדי החינוך הלאומי-ממלכתי (נוסף על היעדים של חינוך לדמוקרטיה ולאזרחות), ביניהם את הנחלת המורשת היהודית: "מטרות החינוך הממלכתי הן להנחיל את העקרונות שבהכרזה על הקמת מדינת ישראל ואת ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית... ללמד את תורת ישראל, תולדות העם היהודי, מורשת ישראל והמסורת היהודית, להנחיל את תודעת זכר השואה והגבורה, ולחנך לכבדם".

חוק זיכרון השואה והגבורה - יד ושם, תשי"ג-1953

החוק נועד להבטיח שזכר השואה יישמר וייהפך למרכיב מרכזי בתודעה ההיסטורית היהודית, וזאת באמצעות הקמתו של מוסד יד ושם כמוסד ממלכתי ("מוקמת בזה בירושלים רשות זיכרון, יד ושם...").

חוק יום הזיכרון לשואה ולגבורה, תשי"ט-1959

החוק קובע יום זיכרון ממלכתי לשואה ולגבורה בכ"ז בניסן. יום זה יהיה מוקדש - "מדי שנה בשנה, להתייחדות עם זכר השואה שהמיטו הנאצים ועוזריהם על העם היהודי ועם זכר מעשי הגבורה ומעשי המרד בימים ההם".

חוק רשות השידור, תשכ"ה-1965

החוק קובע את מטרות השידור הציבורי במדינת ישראל, וקובע במסגרת תפקידי רשות השידור את "חיזוק הקשר עם המורשת היהודית וקידום מטרות החינוך".

חוק יד יצחק בן צבי, תשכ"ט-1969

החוק מגדיר את המעמד של יד יצחק בן צבי כמוסד ממלכתי. תפקידיו של המוסד לפי המטרות הקבועות בחוק: "להעמיק את תודעת רציפותו של היישוב היהודי בארץ ישראל ולטפח לשם כך את חקר תולדות היישוב; לקדם את חקר ירושלים; לקדם את חקר תולדות קהילות ישראל בארצות המזרח".

חוק יסודות המשפט, תש"ם-1980

החוק קובע בין השאר כי אם עומדת לפני בית המשפט בעיה משפטית שעליו לפסוק בה, והחוק, התקדימים המשפטיים (הלכה פסוקה) או ההיקש - אין בהם תשובה לבעיה המשפטית, עליו לפסוק לפי עקרונות החופש, הצדק, השוויון והשלום של מורשת ישראל.

חוק בנימין זאב הרצל (ציון זכרו ופועלו), תשס"ד-2004

החוק קובע את מטרותיו של חוק זה: "להנחיל לדורות את חזונו, מורשתו ופועלו של בנימין זאב הרצל, לציין את זכרו ולהביא לחינוך הדורות הבאים ולעיצוב מדינת ישראל, מוסדותיה, יעדיה ודמותה בהתאם לחזונו הציוני". החוק גם קובע כי אחת לשנה, ב-י' באייר, יום הולדתו של הרצל, יתקיים "יום הרצל" שבמהלכו יתקיים טקס זיכרון ממלכתי בהר הרצל, בבתי הספר וקדש זמן ללימוד פועלו וחזונו הציוני ויתקיים בירושלים כנס לזכרו של הרצל שבו יידונו נושאים מעולם הציונות ברוח חזונו.

חוק זאב ז'בוטינסקי לציון זכרו ופועלו, תשס"ה-2005

החוק נועד "להנחיל לדורות את חזונו, מורשתו ופועלו, ולהביא לחינוך הדורות הבאים ולעיצוב מדינת ישראל, מוסדותיה, יעדיה ודמותה בהתאם לחזונו הציוני". החוק קובע את יום כט' בתמוז, יום פטירתו של זאב ז'בוטינסקי כ"יום ז'בוטינסקי". ביום זה יערכו טקס זיכרון ממלכתי ופעילויות חינוכיות-ערכיות.

ג. חוקים שתכליתם לתת ביטוי לנורמות דתיות מסוימות במדינת ישראל (חקיקה דתית)

אחד מהיבטיה של הדת היהודית בתחום החיים הציבוריים במדינת ישראל בא לידי ביטוי בדמות חקיקה דתית. החוקים המוגדרים "דתיים" מתבססים על דינים הלכתיים (מצוות דתיות), אולם אין פירוש הדבר שהמטרה בחקיקתם של חוקים דתיים היא לכפות מצוות דתיות על כלל הציבור. למעשה, תכליתם היא לתת מידה מסוימת - בעניינים מוגדרים - של אופי יהודי לאורחות החיים הציבוריים של מדינת ישראל.

דוגמאות:

פקודת מאכל כשר לחיילים, תשי"ט-1948

חוק זה קובע כי "לכל החיילים היהודים בצבא הגנה לישראל יש להבטיח מאכל כשר". החוק נועד להבטיח שכלל הקבוצות באוכלוסייה היהודית יוכלו לשרת בצבא, ללא חשש שלא יוכלו לקיים מצוות.

חוק שעות עבודה ומנוחה, תשי"א-1951

החוק קובע כי השבת ומועדי ישראל - שני ימי ראש השנה, יום הכיפורים, היום הראשון של סוכות ושמיני עצרת, הימים ראשון ושביעי של פסח וחג השבועות - הם ימי המנוחה הקבועים במדינת ישראל. ולא לה שאינם יהודים - הזכות לקיים ימי מנוחה בשבתותיהם ובחגיהם. החוק מדגיש כי המנוחה השבועית תכלול "לגבי יהודי את יום השבת, ולגבי מי שאינו יהודי, את יום השבת או את יום השישי בשבוע, או את יום ראשון בשבוע, הכול לפי המקובל עליו כיום המנוחה השבועית שלו". חוק שעות עבודה ומנוחה מעוגן מצד אחד בהלכה היהודית ולכן ניתן לראותו כחוק דתי, אך החוק הוא גם בעל אופי מורשתי המתבסס על תפיסה יהודית-מורשתית שיום המנוחה הרשמי יחול בשבת.

חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), תשי"ג-1953

לבתי הדין הרבניים הוקנו סמכויות בענייני המעמד האישי (נישואין, גירושין, מזונות, ירושות, צוואות), כפי שהם מוגדרים על פי ההלכה היהודית. החוק קובע כי "ענייני נישואין וגירושין של יהודים בישראל, אזרחי המדינה או תושביה, יהיו בשיפוטם הייחודי של בתי דין רבניים. נישואין וגירושין של יהודים ייערכו בישראל על פי דין תורה". בענייני המעמד האישי, שאינם ענייני נישואין וגירושין, כמו - מזונות והסדרי ראייה של ילדים, מטפלים גם בתי המשפט לענייני משפחה.

חוק איסור גידול חזיר, תשכ"ב-1962

החוק אוסר על גידול חזירים בארץ, להוציא אזורים המצוינים במפה המצורפת לחוק שבהם מרוכזת אוכלוסייה נוצרית בעיקרה. אין החוק כולל איסור אכילת חזיר. החוק אוסר גידול חזיר ואינו אוסר גידול לשם מאכל של חיות לא כשרות אחרות. מכאן שהאיסור בחוק זה על גידול חזיר קשור למעמדו הסמלי וההיסטורי השלילי ביהדות.

חוק חג המצות (איסור חמץ), תשמ"ו-1986

החוק אוסר על בעלי עסקים להציג חמץ בפומבי למכירה או לצריכה במשך כל ימי חג הפסח. החוק אינו חל ביישובים שבהם מרבית התושבים אינם יהודים או מרבית בתי העסק אינם של יהודים. אין החוק כולל איסור אכילת חמץ בפסח.

חוק הרבנות הראשית לישראל, תש"ם-1980

חוק זה מפרט את דרכי בחירתם של הרבנים הראשיים ומועצת הרבנות. תפקידיה של מועצת הרבנות הראשית הם מתן תשובות וייעוץ בענייני הלכה, קירוב הציבור לערכי תורה ומצוות, מתן כשירות לדיינים, נתינת תעודות כשרות למסעדות ולבתי עסק, פיקוח על יבוא בשר כשר לארץ. בראשה עומדים שני רבנים ראשיים - ספרדי ואשכנזי. אחד הרבנים הראשיים מכהן כראש מועצת הרבנות הראשית והרב הראשי האחר מכהן כנשיא בית הדין הרבני הגדול.

ד. המשפט העברי

המשפט העברי הוא שם כולל לכל ההוראות המשפטיות המצויות בכתבי הקודש היהודיים, בתלמודים ובמדרשים וכן בספרות הרבנית המאוחרת לדורותיה. המשפט העברי מכונה גם "דיני ישראל" - ובו משתמשים בספרות הרבנית עצמה, והוא מכונה גם "דין תורה" - שם השגור גם הוא בפי הרבנים, והוא השם אשר הכנסת בחרה להשתמש בו בחוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), תשי"ג-1953 (הקובע כי "נישואין וגירושין של יהודים בישראל ייערכו על פי דין תורה"). לקראת קום מדינת ישראל היו משפטנים שהציעו לשלב את המשפט העברי במשפט של המדינה. לפי תפיסתם, המשפט העברי מבטא את הרוח הייחודית של העם, ושילובו במשפט של מדינת ישראל יהווה מרכיב חשוב בעיצובן של התרבות והזהות המתחדשות של החברה היהודית במדינת ישראל. היה ברור שמדובר באפשרות של שילוב המשפט העברי, אך לא הפיכתו למשפט של המדינה, שכן המשפט העברי התפתח במשך דורות רבים במציאות חברתית שונה מזו של ימינו (בעיקר בתנאים של חיי גלות והיעדר עצמאות), והוא אינו מתאים לתנאי החיים המודרניים. כמו כן, מתעורר קושי עקרוני

להפכו למשפט של מדינת ישראל בהתחשב באוכלוסיית המיעוט, שאינה מדת ישראל והיושבת במדינת ישראל.

עם קום המדינה נתקבלה החלטה אחרת במסגרת חוק שנקרא "פקודת סדרי השלטון והמשפט (1948)". חוק זה קבע כי המשפט שהיה בתוקף לפני הקמת המדינה ימשיך להתקיים גם להבא כל עוד לא תוקן, שונה או בוטל בחקיקה של הכנסת. באופן זה נקלט אל תוך שיטת המשפט הישראלית מכלול המשפט המנדטורי והעות'מאני. שהלך והתעמעם במרוצת השנים, שכן חקיקת הכנסת יצרה את המשפט של המדינה (והזדקקות לחקיקה המנדטורית והעות'מאנית כבר לא קיימת למעשה). המשפט העברי לא התקבל כמשפט של המדינה.

רק בענייני המעמד האישי, שהם עניינים הנוגעים לנושאי הנישואין והגירושין, נקבע כי המשפט המחייב - הנוגע לכל העדות הדתיות במדינת ישראל - הוא המשפט הדתי, ובהתייחס לדת היהודית - המשפט העברי הוא המתקיים בבתי הדין הרבניים.

אף שהמשפט העברי לא התקבל כמשפט של המדינה (למעט בתחום המעמד האישי - נישואין וגירושין), בפועל מסתמכים לעתים שופטים בישראל על המשפט העברי בפתרון בעיות משפטיות מסוימות, בדרך של פרשנות למונחים, להגדרות ולמושגים ערכיים. ב-1980 נחקק חוק יסודות המשפט שקבע כי חֹסֶר במשפט (מקרה שאין לשאלה משפטית תשובה בחוק) יושלם "לאור עקרונות החירות, הצדק, היושר והשלום של מורשת ישראל". גם אם אין מתכוונים במושג "מורשת ישראל" לעקרונות המשפט העברי, הוא משמש בכל זאת הצדקה להסתמכותם של חלק משופטי ישראל על עקרונות המשפט העברי, במסגרת נימוקי פסקי הדין הניתנים על ידם.

ההסתמכות על המשפט העברי אינה רק בפסיקה. המשפט העברי משמש גם מקור השראה לחוקים רבים שחוקקה הכנסת, ועקרונות מן המשפט העברי הוכנסו לתוך חוקי מדינת ישראל. כך, למשל, החוק "לא תעמוד על דם רעך, תשנ"ח-1998", הקובע חובה להושיט עזרה לאדם הנמצא בסכנה חמורה ומיידית, מתבסס הן בשמו והן בתוכנו על פסוק בספר ויקרא (יט, 16). גם "תקנת השבים", שלפיה יש להקל על עבריין המעוניין לשנות את דרכו הרעה, מקורה במשפט העברי ועוגנה ב"חוק המרשם הפלילי ותקנת השבים, תשמ"א-1981".

● משה זמורה, נשיאו הראשון של בית המשפט העליון, ציין בנאום חנוכת בית המשפט העליון כי "בתי המשפט בישראל יוכלו לתרום תרומה להחייאת המשפט העברי, על ידי מתן לבוש עברי מקורי לפסקי דינים ובמקרים ידועים גם על ידי הזכרה השוואתית של הלכה במשפט העברי אפילו כשאינם יכולים לפסוק הלכה על פיה" ("נאומו של הנשיא ד"ר זמורה בטקס פתיחת בית המשפט העליון", הפרקליט, ה, תש"ח, עמ' 187).

איזה כיוון מתווה נשיא בית המשפט העליון הראשון בנוגע למקומו של המשפט העברי במסגרת המשפט של מדינת ישראל?

מה הכוונה במושג "החייאה" בהקשר של המשפט העברי?